

УДК 811.112.2'42

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВІДХИЛЕННЯ ЯК ЗАПЕРЕЧНОГО МОВЛЕННЕВОГО АКТУ В НІМЕЦЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Ольга Крайник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: olakraynyk@i.ua*

Розглянуто заперечний мовленнєвий акт відхилення в німецькій мові. Відхилення проаналізовано як реактивний мовленнєвий акт, передумовою якого є наявність конфлікту, спровокованого незгодою мовця із твердженням слухача. Визначено прагматичні стратегії та комунікативні тактики реалізації відхилення в тексті.

Ключові слова: заперечення, мовленнєвий акт, прагматичні стратегії, відхилення, комунікативні тактики.

Мета праці – аналіз прагматичних стратегій і комунікативних тактик заперечення в німецькій мові. Об'єктом дослідження є реактивний мовленнєвий акт відхилення. Предмет дослідження становлять комунікативні тактики відхилення.

Для досягнення зазначеної мети сформульовано такі завдання: 1) визначення прагматичних стратегій як складової частини комунікативних стратегій; 2) поділ стратегій на комунікативні тактики, інструментом яких є мовленнєві акти; 3) дослідження комунікативних тактик відхилення як заперечного мовленнєвого акту.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі комунікативних тактик відхилення в умовах інтеракції між мовцем і слухачем.

У поведінковому аспекті мовну особистість визначає сукупність вербальних і невербальних засобів, суттєвою для її опису є теорія мовленнєвих актів (МА), яка займається мовленням, реальною комунікацією. Важливою складовою поведінки мовної особистості є комунікативні стратегії, які вона реалізує. Комунікативна стратегія (КС) – головна лінія мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом й уявленнями про адресата [5, с. 156].

У сучасній прагмалінгвістиці немає універсальної класифікації КС. Це поняття виявляє доволі широку варіативність: говорять про стратегії зв'язності тексту, пропозиційні, продукційні стратегії, разом з тим і про сценарні, стилістичні стратегії [4, с. 138]. Розмежовують також головні (семантичні, когнітивні) та допоміжні стратегії, що сприяють ефективній діалоговій взаємодії [2; 3]. Серед допоміжних стратегій розрізняють діалогічні (конверзційні) та риторичні, а також прагматичні (комунікативно-ситуаційні) стратегії, зумовлені компонентами комунікативної ситуації: автором, адресатом, каналом зв'язку, комунікативним контекстом.

У межах однієї стратегії йдеться про тактики. Комунікативна тактика (далі КТ) – це зумовлені стратегією мовленнєві кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної

комунікативної мети [5, с. 156]. Тобто тактики, з одного боку, спосіб мовленнєвого впливу, сукупність мовленнєвих засобів, з іншого, – шлях реалізації стратегії. Інструментом її реалізації є МА, які поділяються на реактивні та ініціативні і відбуваються за певних умов інтеракції.

Прагматична особливість МА заперечення полягає в тому, що їх розглядають як складову “комунікативної гри” [15, с. 181] з відповідною комунікативною метою, а саме, відхилити припущення/думку партнера [15, с. 183].

Комунікативна гра спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції. Вона визнає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо) [1, с. 337]. У МА заперечення наявний конфлікт позиції співрозмовників, мовець може реагувати на ініціативний МА слухача за допомогою стратегій відхилення, відмови і заборони, які виділяємо на основі аналізу релевантних праць науковців [8, с. 779; 9, с. 61] зі згаданої проблематики та зібраних прикладів.

Кількісний аналіз прикладів МА заперечення, який проводили за принципом суцільної вибірки з творів сучасних німецьких письменників обсягом понад 2 500 статей, свідчить про те, що найбільш частотним у живанні є:

- Відхилення (77,6 %) що відбувається передусім за допомогою прямих та непрямих експліцитних МА у тих випадках, коли впевнений у своїй правоті мовець категорично відхиляє думку слухача. Наприклад:

(1) *Du hast dir ein zweites Leben eingerichtet und mich beibehalten als eine Selbstverständlichkeit, um die du dich nicht zu kümmern brauchtest. – So ist es nicht. Das siehst du falsch* [20, с. 223].

У цьому прикладі мовець зазначає про те, що слухач неправий і некомпетентний у заданому питанні.

До експліцитних МА зачисляємо акти, смисл яких сприймають співрозмовники безпосередньо із значень мовних одиниць [1, с. 323]. Пряме відхилення реалізується такими мовними одиницями: еквівалент речення *nein*; заперечна частка *nicht*; заперечні займенники *nichts, kein-, niemand*; заперечний прислівник *nie*. Семантика мовних засобів відповідає ілюкутивній силі МА [5, с. 87]. Непрямі МА виконують мовні форми, ілюкутивна сила яких не є складовою їх семантики, а потребує певних логічних міркувань і здатності мовця робити висновки для їх правильного розуміння:

(2) *Das ist Manuel Kaminski. – Der lebt doch nicht mehr* [10, с. 137].

Тут мовець має на увазі не тільки ту ілюкуцію, яка міститься у цьому МА, а й іншу, первинну ілюкуцію. Констатація факту про неіснування чи смерть є вторинною ілюкуцією, а відхилення – первинною.

- Відмова (19,6 %) простежується насамперед у непрямих експліцитних та імпліцитних МА, коли мовець намагається пояснити, що дія, яку ініціює слухач, лежить поза його (мовця) можливостями/бажаннями, наприклад:

(3) *Oder einen Spur legen? – Wir arbeiten zwar ab jetzt zusammen, aber Sie müssen nicht alles wissen* [17, с. 174].

Імпліцитна відмова характеризується наявністю первинної та вторинної ілюкуцій, а також відсутністю заперечних мовних засобів:

(4) *Jetzt ist doch alles klar. Lass uns die Koffer packen und verschwinden. – Du bist eine Phantastin* [20, с. 227].

- Заборона (2,7 %) реалізується переважно у прямих експліцитних МА:

(5) *Eric, was soll denn das? – Wecken Sie ihn nicht auf, er muss doch schlafen* [16, с. 37].

Мовець розкритикував наміри слухача і навіть аргументи, щоб попередити заплановану дію слухача.

Зупинимося детальніше на МА відхилення.

Відхилення (нім. *Widersprechen*) – це комунікативна операція, яку можна описати словами “це не так.” Мовець хоче за її допомогою відхилити ствердження слухача як не-дійсне. В основі цього типу лежить конфлікт позицій між обома співрозмовниками. Дуже часто мовець додає обґрунтування свого відхилення. Наприклад:

(6) *Ich liebe dich, weil du mir eine ungewöhnliche Szene machst. – Ich mache dir überhaupt keine. Ich glaube, ich wüßte gar nicht, wie man das anfängt* [13, с. 112].

(7) *Das Grütli ist ermordet worden. – Das ist doch nicht möglich, es kann doch keine solche Teufel geben* [7, с. 25].

Коли слухач не стверджує, а запитує, конфлікту позицій немає, а є невпевненість у позиції слухача стосовно оцінки певного стану речей. Слухач своїм питанням прагне позбутися невпевненості у своїй позиції. Це можна побачити на наступних прикладах:

(8) *Wer schreibt denn da Schreibmaschine? Der Urchrist? – Nein, das ist Anthony, genannt Lothar* [19, с. 15].

(9) *Wieso, magst du die Serie nicht mehr? – Spinnst du, “Roswell” ist doch das Tollste!* [6, с. 105].

Відхилення стосується минулого та теперішнього, зрідка майбутнього часів і реалізує такі тактики:

1. Видати слухача за некомпетентну людину;

(10) *Die Engländer haben ein Sprichwort von alten Hunden, die neue Tricks lernen. – Nein, Tia. Old dogs don't learn new tricks – das englische Sprichwort sagt das Gegenteil* [14, с. 175].

Ініціативний і реактивний МА стосуються 3-ї особи, факту, предмета, а не осіб мовця і слухача. Відповідь часто відбувається з поясненням відхилення.

2. Пояснити неможливість висловленого змісту.

(11) *Bist du ganz allein hier? – Nein, Bruno. Korra ist noch oben, im Raum für Graphiken und die ganz alten Bücher* [18, с. 58].

(12) *Haben Sie Kinder? – Nein, wir sind glücklich und wohlhabend* [11, с. 73].

Ініціативний МА стосується особи мовця, у реактивному МА йдеться теж про особу мовця, про його причетність до дії. Коли мовець відхиляє думку слухача як неможливу, то часто поєднує таку відповідь з поясненням, чому це неможливо.

Негативні питання слухача трактують як очікування позитивної відповіді:

(13) *Wollen Sie das Bild nicht mitnehmen? fragte Ina. Er wehrte heftig und ernsthaft ab. Nein, keinesfalls, er habe gegenwärtig – er seufzte – keine Verwendung dafür* [11, с. 85].

3. Відхилити без будь-якого мотивування.

(14) *Ich bin ein großer Anhänger Ihres Vaters, seine Bilder haben die Art verändert ... wie ich die Dinge sehe. – Aber das stimmt doch nicht* [10, с. 23].

Цю тактику часто проводять невербальними засобами:

(15) *Möchtest du ein Glas warme Milch mit Honig trinken?*

Er schüttelte den Kopf [20, с. 96].

Якщо в ініціативному МА вжито запитальні слова “was,” “wer,” “woher” тощо, то в реактивному МА відхиляється сама пресупозиція:

(16) *Woher kanntest du seine Frau, diese Lydia? – Das ist nicht seine Frau* [16, с. 191].

Пресупозицію цього питання “У нього є дружина, Лідія” лаконічно відхилено: “*Це не його дружина*”, тобто “*Лідія не його дружина*”.

4. Замінити попередній факт на протилежний.

(17) *Elke, das ist unsere Wohnung! – Es ist nicht unsere. Hast du dich je an der Miete beteiligt* [10, с. 43]?

Так само може відбуватися і заміна негативного факту на протилежний, тобто позитивний:

(18) *Jedenfalls werde ich nicht meinen Ruf riskieren, indem ich so etwas ... Nicht einmal Ihre Rechnungen stimmen! – Ich denke schon, dass meine Rechnungen stimmen.*

5. Дати зрозуміти, що це невірно.

(19) *Ich muss mir das abgewöhnen. Sieh, wie ich zittere. – Du zitterst nicht. Das Leben in dir zittert* [12, с. 115].

Ініціативний МА стосується особи слухача, в реактивному МА йдеться теж про особу слухача, про його причетність до дії.

За допомогою кількісних підрахунків визначено співвідношення застосування КТ відхилення:

- відхилити без будь-якого мотивування – 11,5 %;
- видати слухача за некомпетентну людину – 18,5 %;
- замінити попередній факт на протилежний – 19,5 %;
- дати зрозуміти, що це невірно – 19,5 %;
- пояснити неможливість висловленого змісту – 31 %.

Будь-яке спілкування в поведінковому аспекті – це діяльність мовних особистостей, що проявляється в МА і має мотиви, мету, стратегії і способи їх реалізації. МА заперечення – це реактивні МА, які відбуваються за допомогою певних прагматичних стратегій, зокрема відхилення. Прагматична стратегія відхилення факту об’єктивної дійсності реалізується певними КТ, в основі яких лежить конфлікт між співрозмовниками. Мовець найчастіше діє на слухача прямим відхиленням, хоча й частими є випадки непрямого, рідше – імпліцитного відхилення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр Академія, 2004. – 342 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск : Омск. гос. ун-т, 1999. – 285 с.
3. Иссерс О. С. Речевое воздействие / О. С. Иссерс. – Учебное пособие. – М. : Наука, 2009. – 224 с.
4. Макаров М. Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М. Л. Макаров. – Тверь : Изд-во Твер. ун-та, 1998. – 200 с.
5. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К. : Вид. центр “Академія”, 2010. – 312 с.
6. Dath, D. Dirac / D. Dath – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2006. – 377 S.
7. Dürrenmatt F. Das Versprechen / F. Dürrenmatt. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2000. – 154 S.
8. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg : Julius Groos Verlag, 1988. – 850 S.
9. Heinemann W. Negation und Negierung. Handlungstheoretische Aspekte einer linguistischen Kategorie / W. Heinemann. – Leipzig : Veb Verlag Enzyklopädie. – 1983. – 285 S.
10. Kehlmann D. Ich und Kaminski / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2003. – 173 S.
11. Mosebach M. Der Mond und das Mädchen / M. Mosebach. – München, Carl Hanser Verlag, 2007. – 190 S.
12. Remarque E. M. Zeit zu leben und Zeit zu sterben / E. M. Remarque. – Frankfurt

am Main : Ullstein Verlag, 1987. – 238 S. 13. Remarque E. M. Der Himmel kennt keine Günstlinge / E. M. Remarque – Frankfurt am Main / Berlin, 1975. – 233 S. 14. Schlink B. Das Wochenende / B. Schlink. – Zürich : Diogenes Verlag, 2008. – 224 S. 15. Schmidt S. J. Texttheoretische Aspekte der Negation / S. J. Schmidt // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1973. – Bd. 1, 2. – S. 178–208. 16. Schulze I. Simple Storys. / I. Schulze. – München, 2000. – 313 S. 17. Schwanitz D. Der Campus / D. Schwanitz. – Frankfurt am Main : Goldmann Verlag, 1995. – 382 S. 18. Tellkamp U. Der Hecht, die Träume und das portugiesische Cafe / U. Tellkamp. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2009. – 158 S. 19. Timm U. Heißer Sommer / U. Timm. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998. – 340 S. 20. Wellershoff D. Der Liebeswunsch / D. Wellershoff. – München, 2002. – 332 S.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

**STRATEGY AND TACTICS OF *DEVIATION* AS
THE SPEECH ACT OF NEGATION IN GERMAN ARTISTIC TEXT**

Olha Krainyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: olakraynyk@i.ua*

The article deals with the speech act of deviation in German. Deviation has been analyzed as a reactive speech act, which is preconditioned by the conflict provoked by the disagreement of the speaker with the statement of the listener. Pragmatic strategy and communication tactics of deviation in the text have been defined.

Keywords: negation, speech act, pragmatic strategies, deviation, communication tactics.